

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

4

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATÆ

BUDAPEST, 1962

A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS

(Lexikon - címszó)

1799-ben egy földműves, kerítés-ásáskor 23 aranyedényből álló kincstre bukkant a Maros folyótól délre a Tiszától keletre fekvő Nagyszentmiklóson (románul: Sânnicolaul Mare). A kincs görög kereskedők útján Pestre került, innen pedig a bécsi császári kincstárba. Ma a bécsi Kunsthistorisches Museum őrzi. A kincs régészeti, művészettörténeti és történeti kérdései, valamint feliratai mai napig sincsenek megnyugtató módon felderítve.

1. / A kincs leírása. A 23 aranyedény számozását Hampel beosztása szerint szokás idézni. A kincsben van 7 db. nagy aranykorsó (1-7), egy "gyümölcsös-tálka" (8), 3 db. keresztos omphaloscsésze (9, 10, 21) s egy hasonló, de középen állatküzdelmi jelenettel (20), 2 kis pohár (11, 12), 3 db. bikafejes ivóedény (13, 14, 18), 2 patera (15, 16), egy rhyton (17), egy kis csésze (19) és két kehely (22, 23). - A kincs - a legújabb megállapítások szerint - két, különálló asztali készletre osztható s e kettő régészeti, művészettörténeti problematikája és időrendi kérdései élesen különböznek egymástól. E két csoport a következő:

a. / A rovásírás nélküli asztali készlet (I.): három korsóból (1, 2, 7), három bikafejes ivóedényből (13, 14, 18), két omphalos csészeből (20, 21) és egy csemegés szilkéből (19) áll.

b. / A rovásírást asztali készlet (II.): négy korsójához (3, 4, 5, 6), négy ivóedény (11, 12 és 22, 23), valamint egy csemegés tálka (8) tartozik s itt találjuk a rhyton (17), továbbá két, egybetartozó, övön hordott omphaloscsészét (9, 10) és két paterát (15, 16).

Hasonló arany asztali készletet találtak nemrégben Csaa-tas-ban (Altai): egy ezüst tálon négy aranykancsó állott. Figyelembe véve a pazyriki sirokban (Altai) talált alacsony asztalkákat, nagyjából ilyen méretű asztalokhoz tartozhatott a nagyszentmiklósi kincs egy-egy készlete. Ilyenféle asztali készletekre utal Priscos leírása Attila lakomájáról.

Irodalom: A nagyszentmiklósi kincs teljes irodalma megtalálható Jakabffy-Banner: A Középdunamedence régészeti bibliographiája I-II. kötetében (Budapest 1954, 1961). - J. Arneth: Die antiken Gold- und Silbermonumente des K. K. Münz-

und Antikenkabinets, Wien, 1850. - J. Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig, 1905. - Riegl-Zimmermann: Die Spätromische Kunstindustrie II. Wien, 1923. - N. Mavrodinov: Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós. Budapest, 1943. - Gy. László: Contribution a l'archéologie de l'époque des migrations. Acta Arch ASH.(8). Budapest, 1957.

2. / Technikai kérdések. Az edényeket és diszítésüket úgy készítették, hogy a szurokkal kitöltött alapforma felületét visszakalapálták és a domboruan maradt részeket poncokkal mintázták meg. A nagy korsókat három részből forrasztották egybe: a talpból, a korsó testéből és a nyakból, a forrasztások helyét virágdiszes gyűrűkkel takarták, utólag a korsókra még fogót is szereltek. Az edények szegélyét gyöngysoros huzallal diszítették. Ezek a technikai sajátságok megtalálhatók a kincs mindkét készletén, de az I. készletben tökéletesebb ötvösmunkával készültek s a készletben mások az ötvösök által használt poncolóvasak is. Néhány darabon zománc, üvegpaszta, és kőberakás figyelhető meg (I. készlet: 13, 14, 18, 19, 21; II. készlet: 17). A két készlet darabjai nem két, hanem több műhelyben készültek.

Irodalom: Mavrodinov, op, cit, és László: op, cit.

3. / Művészeti kérdések. Művészetileg az I. készlet alakos diszű s egyébként is sokkal gazdagabb reliefsképzésű, azemben a II. készlet szerényebb, síkornamentikájával. Az I. készlet legszebb darabja a 2. és 7. korsó, a 3 db. bikafejes csésze és a csemegés csésze. A 2. sz. korsó testén lévő négy korongban: győztes keleti fejedelem lovón, olyan zászlóval, amelyet Európában csak a kereszties hadjáratok kezdete óta használtak; sas által égből ragadott női alak (Anahita?), két kezében virággal; zergére támadó griff; koronás, emberfejes oroszlánról párducra vadászó, hátrafele nyilazó fejedelem. A 7. sz. lapos korsón némi változtatással megismétlődik az Anahita (?) jelenet a korsó két oldalán koronás, emberfejes oroszlánon és követ dobó kentauron vágató lovasok, a korsó száján vizparti jelenet, békákat kereső gémekekkel. A csemegés csészén korongokba mintázott keverék-lényeket látunk: oroszlán, párduc, bika, sas, egyszarvu és zerge hippocampus-szerű alakjait. Az edények formái erősen keleti jellegűek. - A II. készletben néhány griffábrázoláson kívül (5, 15, 16) csak vésett-poncolt indás ornamentikát találunk. A II. készlet ornamentikájának előzményei a magyarországi avar művészetben, továbbá a honfoglaló magyarok ornamentikájában.

kájában és ötvöstechnikájában találhatók, végső soron ezek is a későszaszanida ötvösségből származnak. - A két készlet tehát művészi megfogalmazásban két helyről való: az I. készlet iráni-bizánci-kaukázusi környezetből, a II. készlet pedig avar-bulgár-magyar környezetből magyarázható. Ezt mutatják a stilusbeli különbségek is. A nagyszentmiklósi kincs I. készletének reliefstilusa szervesen következik az ötvöstechnikából és a késő szaszanida relief-felfogásból. A rajz körvonalai mentén visszalapált háttérből az ábrázolás mint 1-2 mm-es sima felület domborodott ki. Ezen a felületen belül az ötvös a nagy formák körvonalát mélyítette s ezzel adta meg a testek főbb tagolását, úgy hogy a formák nagy felületei továbbra is bennmaradtak a síkban. Így valójában nem dombormű, hanem a rajz szélén domborított rajz keletkezett. A rajz nagy síkfelületeit síkdiszitményekkel különítették el egymástól. (ruházat, prém, stb) A poncolt síkdiszitmények változatait igen fejlett művészi ökonomiával alkalmazták a kincset készítő mesterek. Eljárásuk következtében a kincs ábrázolásain a klasszikus dombormű térbeliségével szemben a világos, egy síkba hozott rajz uralkodik, a térben hátul lévő részek is egy síkban vannak a felénk eső domborulatokkal. Az ornamentális részek mintázásakor az ötvösök élesen metsződő ferde síkokkal növelték a fény- és árnyékhatást: e határozott formák közé iktatott puhább, alakos ábrázolások gazdag művészi hatást, optikai együttest adnak. A 2. és 7. sz. korszak, továbbá a 19. sz. csésze korongokba komponált alakjai és jelenetei, azt mutatják, hogy a kincs mestereinek egyéni invenciója mögött igen régi hagyományok állanak. Tudjuk, hogy az iráni művészet korán alkalmazza a korongokba komponált jeleneteket, bár fennmaradt korai emlékei (szaszanida ezüstitálak, sziklafaragványok, elefántcsontfaragványok, kürtök, textilek) nagyjából a nagyszentmiklósi kincessel egykorúak, vagy inkább későbbiek. Ugy látszik ezek a hagyományok a későhellenizmusig nyulnak vissza. A különböző műhelyekben nem egyforma erővel hatnak a hagyományok s a mesterek sem egyforma képességük (pl. jól látszik ez a 2. és 7. sz. korszak Anahita jelenetének egybevetésén).

A II. számú asztali készlet mesterei jóval szerényebb eszközökkel éltek: ornamentikájuk leginkább vésett és poncolt. Az indák kanyargó rajzát leginkább azzal emelik ki, hogy az üresen maradt háttérrel apró körökkel sűrűn teleponcolják. Az indák könnyed szépségű rajza ezeknél is nagy hagyományokra utal, de másirányú műhelygyakorlatra mint az I. készleté: a késő-

avar és honfoglaláskori magyar ötvösök műhelyei felé.

Külön művészi problémát vet fel a 18. számú ivóedény. Ennek alakja olyan (lábak nélkül) mint a bikafejeseké (13, 14), de szinte a kubizmus nagy formáira emlékeztető barbár erő van felületeiben. Feltehetőleg az asztali készlet kiegészítéseként egy steppei ötvösmester készíthette, az előző minták utánzataként. Nem befejezetlen mű, mert nagy felületeit igen gondosan kalapálta ki a mester.

Irodalom: a fentiekén kívül J. Strzygowski: *Altai-Iran und Wölkerwanderung*, Wien 1917. - T. Horváth: *Die awarische Gräberfelder von Ullo und Kiskőrös*. A. Hung. XIX. Budapest, 1936. - N. Fettich: *Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn*. A. Hung. XXI. Budapest 1937. - A. Alföldi: *Cah. arch.* 1951.

4. / Ikonográfiai kérdések. Az I. kérdés (s részben a II.) bizánci kereszténységre utaló jelenségei mellett az ábrázolások csoportja Irán felé mutat. Ujabban megkísérelték, hogy a 2. és 7. korszak jelenetét az Árpád-ház turulmondájához kapcsolják, de mivel az I. készlet feltehetően nem Magyarországon készült, ez a magyarázat valószínűtlen. Biztosabbnak látszik az a magyarázat, amely a 2. sz. korszakon látható állatküzdelmet az iráni tavaszi ünnep, a 7. sz. korszakon látható Anahita jelenetet pedig az iráni őszi ünnep jelképeihez kapcsolja. Ez a magyarázat felel meg az I. készlet készülési helyéről való feltevéseknek is. Tagadhatatlan, hogy mind az avar, mind a honfoglaláskori magyar régészeti leletekben vannak olyanok, amelyek közvetlen rokonai a nagyszentmiklósi kincs ábrázolásainak, de egyrészt a hippokampus-szerű alakok gazdag mintázata, másrészt az a körülmény, hogy a nagyszentmiklósi kincs korszakának és ábrázolásainak bő párhuzamait ismerjük a permi és urali vidékek szaszanida ezüstjeiben, inkább a keleti készítési hely mellett dönt, egyetértésben az ikonográfiával. Bizonyos technikai okokból (pl. a zománc) feltehető, hogy a kincs I. készletének darabjai nem Irán területén, hanem a Kaukázusban készültek. A daghesztáni ötvösök mai napig is készítenek hasonló edényeket.

Irodalom: Győrffy Gy.: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest, 1959. - C. Trever: *Nouveaux plats sasanides de l'Ermitage*. Moscou, 1937.

5. / Időrendi kérdések. A kincs kettéválasztása jelentősen megváltoztatta az időrendre vonatkozó régebbi feltevéseket, amelyek a kincs darabjait tipológiai fejlődéssorba állították, azt vélvén, hogy a kincs egy műhely,

vagy művészeti kör alkotása, és a különbségek csak stilusváltozás eredményei. Nem említve azokat a kezdeti felfogásokat, hogy a kincs hunkori (innen jelzője: "Attila kincs"), ma úgy látjuk, hogy - az archaikus rhytont nem tekintve - az I. készlet darabjai kaukázusi készítmények és a IX. -X. században készülhettek, a II. készlet darabjai részben az I. -sőt utánozzák és biztosra vehető, hogy avar hagyományokat őrző ötvöseik azonosak voltak azokkal, akik a Stephanus Rex feliratu első magyar ezüstpénzek verőtüveit készítették (985 után?). Ezt bizonyítja a Stephanus obalusok és a nagyszentmiklósi kincs közös betűformái, azonos poncai és azonos keresztjei. Mintha a két kehely és a 2.sz korszó lobogós lándzsája későbbre (XII. sz.) utalna, de figyelembe kell vennünk, hogy az avar leletek közt (Budapest-Tihanyi tér) megtalálható ez a kehelyforma és hogy a bannerium alakja keleten korábbi mint nyugaton.

Irodalom: H. Mötefindt: Der Schatzfund von Nagyszentmiklós. Ung. Jahrb. 1925. László: op. cit.

6. / Történeti kérdések. A kincsnek az avarkori Keszthely kultúrával és az albániai kincsel való szoros rokonságát már régebben megfigyelték. Újabb ásatások azt mutatják, hogy a griffes-indás diszű Keszthely kultúra megérte a X. századot. Ez kiküszöböli a fent adott időrenddel való látszólagos ellentmondást. Kérdés, hogyan került az I. készlet Magyarországra a magyar királyok tulajdonába? Van olyan feltevés is, hogy az I. készlet darabjai is Magyarországon készültek és az avar kagánok kincseivel együtt kerülhettek volna az Árpádok udvarába. Valószínűbb azonban, hogy a Kaukázusban készült darabok, amelyek jelképei az iráni tavaszi-őszi ünnepekre utalnak és amely ünnepeken szokásban ilyenfajta edények ajándékozása, valami ilyenféle ajándékként kerültek a Kárpátmedencébe. Erre utalna Constantinos Porphyrogenetos De administrando imperio 38. fejezete, amely szerint 950 táján a kaukázusi magyarok (szavárdok) és a magyarországi magyarok még az időben is követjárásokkal érintkeztek egymással. Talán ilyenféle követjárás emlékét őrzi az I. asztali készlet. További feltevés, hogy a kincs egy része a bulgár kereszténységből került Magyarországra. Emellett is szólnak történeti lehetőségek, így az erdélyi Gyula 948-ban Vidinben megkeresztelkedik, s tudunk a bizánci egyház térhódításáról Magyarországon. Görög monostorok eléggé szétszórva találhatók a korai Árpádkorban a Kárpátokon belül; tudvalévő az is, hogy I. (Szent)István Konstantinápolyban nagy alapítványt tett.

A királyi kincstárban s a fejedelmeknél sok bizánci kincs gyűlhetett egybe (pl. Lehel kürtje: X. sz. eleji bizánci munka, a jogar kristálygömbje: X. sz. - i fatimida munka stb.) - A kincs földbekerülésének idejét a magyar kutatás általában Ajtony vezérnek a lelőhely környékén 1028-ban történt leverésével kapcsolja egybe. - A történeti kérdésekhez kapcsolódnak a kincsen lévő feliratok is: a/ görög betűs, görög nyelvű feliratok (9-10) keresztelési szövegre, a víz megszentelő erejére vonatkoznak, b/ görög betűs de török nyelvű szövegek az ivócsészén (21), a csésze készítése és készítőire vonatkoznak, ujabban a lelőhely közelében az Árpádok korából való és Boila és Boutaoul csobanra vonatkozó helyneveket találtak, c/ a rovásírásos feliratok megfejtése erősen kérdéses, talán a megoldáshoz az a megfejtés áll a legközelebb, amely a feliratokban besenyő nyelvemléket lát. Tudvalévő, hogy a magyar fejedelmi és korai királyi udvarban egy török nyelvet is beszéltek. A 8. sz. csemegés tálkán lévő rovásírásos szöveget kereszték tagolják s ez mindenesetre arra mutat, hogy a felirat keresztény környezetben készült.

Irodalom: W. Thomsen: Une inscription de la trouvaille de Nagyszentmiklós. Det. Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Hist. fil. Meddeleser, 1913. - J. Németh: Die Inschriften des Schatzes Nagyszentmiklós. Budapest, 1932. Fr. Alheim: Hunnische Runen. Halle, 1948. - G. Fehér: Pour dévoiler le mystère du trésor de Nagyszentmiklós, Arch. Ért. 1950.

LÁSZLÓ GYULA